

Листи з-над Полтви.

ЛИСТ ДРУГИЙ.

Сиджу й пробую собі уявити, що діяло ся-б у Вас, як би опорожнила ся посада київського митрополита? Представляю собі заклопотаного обер-прокуратора, представляю собі, як честолюбні єпископи від старших архієпископів до молодших вікаріїв марять про пересування з катедри на катедру; представляю, які тривожні часи переживає секретар київської діскатерії (єже єсть *porogum, diasorum, ranamarorumque obderatio atque obluratio*); представляю нарешті собі, як на київськім двірці, чекаючи поїзда, сьвященники, для забиття часу, обмірковують шанси різних кандидатів, — але поза те сягнути й ще щось собі уявити фантазія моя не годна, хоч як її підганяю.

У нас инакше, о! у нас инакше!

Протягом цілого півроку від смерти небіжчика митрополита Сембратовича († 4 серпня 1898), справа митрополії не переставала цікавити як найширші круги. Оцінка особи й діяльності небіжчика, як повід висловити свої власні дезідерати в сій справі; комбінації — хто займе місце небіжчика; оцінка сих кандидатів чи наступників, різні дезідерати на їх адресу і міркування про переміни, які можуть бути звязані з певними особами — се все неустанно фігурувало в живих розмовах і газетних шпальтах, не тільки в духовних кругах, а й серед сьвітської інтелігенції, по часті навіть серед народніх мас, в газетах всіх партій руських, в газетах польських, не тільки галицьких, але й заграничних, і тільки голосний скандал — крах галицької щадниці (сберегательная

касса) відсунув сю справу, не позбавивши одначе її інтереса й остроти.

І се вповні зрозуміло, і нині в своїх оглядах галицького культурного життя не можу я сеї сторони його поминути.

Галичина була ареною національної боротьби — з непамятних часів (бо вона й на історичну арену виступає як *objectum litis* між державою Руською й Польською), і в сю боротьбу від самого поділу церков домішується релігійна ворожнеча; національне почуття апелювало до найвищого, до чого могло тоді апелювати — до релігії, і в міру того як національна боротьба загострювала ся, вона ставала все більше релігійною ворожнечою, бо обидві були рівно упосліджені і пригнетені — і руська народність і „грецька“ віра, що через сей союз ставала все більше вірою „руською“. Боротьба Польщі й Руси переходила на боротьбу „польської“ й „руської“ віри, що зарівно боронила ся й історичними традиціями Руської держави й аргументами східної церкви.

Довершення унії — з початку формальне, нарешті реальне, дуже небогато тут перемінило, та й не могло перемінити. Раз релігія стала прапором національним і по часті соціальним (бо „польська віра“ була разом і польською й панською), то полагання догматичних ріжниць не могло його знищити. На місці боротьби двох вір з'явила ся ворожнеча двох обрядів — руського й польського, дарма, що тепер вони обидва уважали ся католицькими, дарма, що католицька церква признала їх рівно добрими й спасеними. Ба, хто зна, чи ворожнеча власне не стала ще більш заїлою тому, що тепер сі вороги не були вже *de jure* отвертими ворогами, уважали ся союзниками, братами: на місці отвертого бою йшли з одного боку — інтриги, підкопи, з другого — огірчення ставало ще глибшим і гіршим, від коли сама релігія, сама католицька церква не признавала ся до сеї релігійної боротьби. Унія була перепроваджена польськими кругами в дійсности для спольщення руської церкви; але римська курія бачила в ній тільки релігійне значіння і мала всі причини бути з нею обережною та оминати всього, що могло її дискредитовати в очах Русинів, вірна принципу: *per vos, mei Rutheni, orientem spero convertendum esse*. В очах Поляків унія мала значіння тільки переходового степеня до латинства, *recte* — до польонізма, Рим же радий був її консервувати для заохочення вільних православних. Приходило ся

Полякам, сим католикам *par excellence*, хитрувати та лицемірити навіть перед Римом у своїх заходах коло польонізації унії.

Тим менше щирости могло бути в відносинах до унії з боку польської суспільности і церкви. З одного боку робилося все, щоб понизити її, зробити в очах самого народа чимсь низьким, нужденним, з другого боку — через вищу уніятську єрархію не-настанно впливано в напрямі латинізації й польонізації руського обряду. Уніятська церква не була зрівняна з латинською, зісталася непривілеюваною; її єрархія, священники зісталися на тім самім рівні, що й поневіряне православне духовенство; латинське духовенство старалося всякими способами понизити його в очах суспільности, — компліменти в роді „руська віра — собача віра“, „руські церкви гірші від жидівських біжниць“, „Pap Bóg pora stworzył dla chłopa, a plebana dla papą“ і т. н. щедро рукою розсипалися на уніятів по свіжих слідах запровадження унії*). Душохапство — хрещення дітей від уніятів на латинський обряд, переводи з руського обряду на латинський практикувалися широко, не вважаючи на те, що римська курія забороняла се кілька разів від самого початку XVII в. Все роблено для того, аби понизити освіту і суспільне становище уніятського священства, а потім аргументовано темнотою сього священства против руського обряду, за латинством. З другого боку через уніятську єрархію старалися зблизити руський обряд до латинського, і разом — можливо спольщити; в сім дуже добрими робітниками було уніятське монашество — василияне (рекрутовані тоді головню з Поляків), що їх латинський клер протегував усякими способами й провадив на визначніші позиції в уніятській єрархії; під їх управою дійсно руська церква прийшла в другій половині XVIII в. до сильного упадку.

Розуміється, така політика польського правительства (до 1772 р. в Галичині) й суспільности та латинського духовенства (що виразно розминала ся, як я сказав, навіть з бажаннями римської курії), мусіла глибоко вражати все, що було між уніятським

*) Див. *Connotatio injuriarum, variorum praejudiciorum per clerum et populum ritus latini clero, populo et ipsimet ritui graeco cum S. Romana sede unito in diaecesibus: Leopoliensi, Haliciensi et Camenecensi Podoliae ab a. 1758 ad 1765 illatarum* — Архивъ Югозап. Рос. I. IV' р. 537, 546—7, 557 й пп.

духовенством гіднішого, та наповняти його недовірем й антипатією до польської суспільности й клера. З другого боку ся ворожнеча шляхти й взагалі всіх впливовіших верств мусіла тим ближше звязувати уніятське духовенство з сільською масою, до котрої воно близько стояло вже своїм суспільним становищем і побутом. Ся близькість уніятського духовенства до народа і ворожнеча до Польщі й латинства лишили ся в значній мірі живими й по тім, коли за австріяцьких часів піднесено й просвіту, й суспільне становище уніятського духовенства (зрівняного з латинським), а навіть по часті й материяльне (взагалі австрійському правительству не багато можна закинути на сїм пунктї, аж доки Поляки не взяли в свої руки Галичини, в 60-х рр., сотворивши дуже міцне „средостѣніє“ між руським народом і центральним правительством). Се й було причиною, що в відродженню Галицької Руси руське (уніятське) духовенство відіграло головну й незмірно важну роль. Воно репрезентувало Русь. Дійсно, не що давно Галицька Русь була „самі рорі і шлорі“, а що на „хлопа“ тоді ще не зважано, тож і лишали ся самі „рорі“ в рахунку. Позбавлена національних інституцій, впливових верстов організації, руська суспільність натурально дивилася на церкву як на свою репрезентацію, і такоюж уважало її й австрійське правительство; єпископські ординарії (консисторії) служили для нього представниками руського народа, руські каноніки мали до певної міри заступати ту шляхту, котрої руському народови все бракувало, аби в аристократичній Австрії він міг бути уважаним за нарід, а не за якихсь паріїв. І дійсно, довгий час в очах самої суспільности — яких 50 - 60-их, навіть 70-их рр. єпископи та консисторії були провідниками Русинів, авторитетами, національним ареноном.

Але на зверхній репрезентації та авторитеті в очах консервативних або клерикальних елементів справа не кінчила ся. Духовенство грало велику роль не тільки формально, але й дійсно, „по существу“. Рух 1848 р. опирав ся головнo, майже виключно на сьвященстві; що правда, він швидко завмер, але коли відновив ся в 60-их рр. і почав на ново зміцняти ся, його головною армією було знову сьвященство. Перші руські професори на університетах були сьвященники (Як. Головацький, Ом. Огоновський, Гн. Онишкевич), богослови в реверендах (рясах) чи сурдутах засідали на учительських та директорських місцях по гімна-

зиях, на посольських лавках в соймі, в парляменті, проводили тодішню літературу й публіцистику; духовенство взяло в свої руки роботу коло освідомлення народніх мас й увесь час, як уміло й знало, вело сю роботу; воно робило руську політику, воно засновувало читальні й крамниці по селах, брало першорядну участь в уряджуваню всяких національних маніфестацій більших й менших, в заснованню й розвою культурних і економічних інституцій і т. и. І се все в значній мірі триває й досі. Невважаючи на те, що руська сьвітська інтелігенція почала останніми часами в Галичині множити ся значнійше і „цивілі“ стали відогравати виднішу або переважну ролю в деяких галузях суспільної роботи, духовенство й досі становить ще головний контінгент в руській культурній організації, у всіх партіях, виїнявши тільки радикальну, що від самого свого початку стала коли не на ворожім, то на неприхильнім до духовенства становищу. Пригляньмо ся тільки деяким сторонам нашого галицького життя.

Почнемо від політики; хоч і як се дивно звучить: духовенство і політика, а про те духовенство й тепер грає першу ролю і в політиці, й се дійсно його обов'язок — поки нарід не має иньших провідників. До організації останніх виборів, як я вже згадував, ініціативу дало духовенство і перевело їх головно під своїм проводом; маса виборчих процесів против духовенства, арештованне сьвящеників й всякі знущання над ними з боку політичних противників руського народа самі вже дають зрозуміти велику політичну ролю духовенства. Але діяльність духовенства не обмежається такими виїмковими, воєнними щоби так сказати хвилями в житю народа. І звичайне політичне життя спочиває звичайно в руках сьвящеників. Скликається се віче, коли воно не радикальне спеціяльно, — хто репрезентує на нїм інтелігенцію? — духовенство; збереться політична нарада, хто на ній зібраний? — сьвященики! Рухається деє громада, переводить вибори, скидає старостинських заушників, вибирає добрих громадян до управи — хто зорганізував се все, хто є творчим духом сеї переміни? — переважно сьвященик, чи то на чолі сього руху, чи ззаду його, щоб не дражнити властей, кермує ним. І се не тільки в дрібній льокальній роботі (розуміється се — найбільш важній); зайти коли небудь на якусь „довірочну“ політичну нараду у Львові з цілого краю — певне як не $\frac{9}{10}$ то $\frac{4}{5}$ зібраних — сьвященики. Тої ґрупки незалежних цивілів, що беруть ся до політичної роботи (особливо

адвокатів — кілька років тому голошено, що в політиці починається ера адвокатів) ледви вистає на провідників, тим часом як переважну частину роботи коло організації й політичного освідомлення має ведуть сьвященники. Теж саме побачимо, коли перейдемо до сучасного просвітнього або економічного руху між галицькими Русинами. Певно, не менше як 90% читалень по селах було завязано з ініціативи сьвященників; вести читальню, розуміється, труднїйше, ніж засновати її, і дуже значна частина сих читалень зістається на папері, або ледво животіє; але й із тих читалень, що дійсно живуть і розвиваються, певно, далеко більше половини живуть і розвиваються під проводом своїх сьвященників; звичайно такий сьвященик є голова читальні, спомагає її чим може, часто відвідує або й читає в ній і т. н. Новїйший крамарський рух: заходи коло помноження крамарів — селян, селянських склепів (лавок), чи то колективних, громадських, чи удержуваних самими селянами на власну відповідальність (рух сей має на меті еманципувати село від жидівських крамарів), як також і заснованне селянських і більших окружних щадниць (кас) і шпихлїрів (хлїбних маґазинів) теж має горячих адептів і проповідників у сьвященниках. Зрештою зайдїть на збори чи Просвіти, чи Народної Торговлї, чи Дністра, чи й самого Товариства ім. Шевченка, побачите сьвященників досить.

На полі літератури й науки останніми часами, завдяки повисшеним вимогам, „цивілі“ взяли перевагу, і натурально — бо сьвященникам на селі чи й по містах, зайнятих своїми справами, трудно на тім полі з ними конкурувати, але завсїди й тут сьвященники займають позицію — особливо в публіцистиці, по часті і в красній і популярній літературі та науці. А дуже важну ролю відіграють іще, як передилатники й покунці продуктів літературної діяльності. Най у нас яка часопись чи видавництво заманїфестується ворожо для духовенства, побачить воно!...

Громадська діяльність, політична й просвітна, стала першим обовязком руського сьвященника і в суспільній опінії нею оцінюється моральна вартість кожного з них в руських кругах; не питають, чи багату має парафію, чи дуже битий в теології й красномовний в проповідях, але чи добрий патріот і чи „робить у громадї“. Під впливом сеї опінії робить ся моральна пресия навіть і на більш байдужих членів духовної верстви (а їх, певно, більшість), а буває не рідко й так, що діти сьвященника, доходячи вже

розуміння доброго й злого, сини чи доньки, впливають на батьків у сім напямі, або пробують робити за них сю роботу на селі.

Ся громадська робота сьвященників тим важнійша, що їх на разі майже ніким заступити, бо сьвітська інтелігенція — се переважно урядники, залежені, настрашені; народні учителі — стереоризовані й того гірше, і з них невеликий процент відважаєть ся брати ся навіть до такої безневинної роботи, як закладання й провадження читалень, бо й за се можна бути окричаним москвофілом чи радикалом і перенесеним „на Мазури“ (в західню (польську) Галичину); сьвященик же досить незалежний — його не можуть ані перенести ані віддалити без його волі, та й забезпечений він хоч і не дуже*), а все ж має що їсти. Між самим селянством інтелігенції небогато, бо сільське шкільництво стоїть у нас взагалі дуже лихо... І в результаті все обертаєть ся коло того — яке в селі і взагалі в повіті сьвященство, чи багато між ним патріотів, енергічних і здібних людей, чи ні; в першій разі повіт рухаєть ся політично, просьвітно, економічно, в другім — повіт звичайно спить блаженным сном; кілька „радикальних повітів“, де утворила ся сільська сьвідома, антиклерикальна інтелігенція, що потрафить сама жити, без проводу сьвященників, в рахунок не йдуть поки що: їх всього лише кілька, та й сей рух не завсіді тривкий, як показали деякі приклади, що часом повіт зрєвольтуєть ся радикальною організацією, але згодом зовсім підупадає (як Снятинський).

Таке становище й значіння руського духовенства в політичній і культурній житю в Галичині з одного боку було причиною, що вся руська суспільність дуже інтересуєть ся його долею, з другого боку — зі сторони противників її розвою воно викликало цілий ряд заходів до того, щоб звести духовенство з його теперішньої позиції. Від коли Галичина перейшла фактично під повну власть і управу польської шляхти (центральне правительство, маючи запевнену підмогу польських послів у парламенті, віддало за сю ціну Галичину в повну власть польської шляхти, так що міністри не радо мішають ся в галицькі справи), — сі за-

*) Сьвященики мають церковний ґрунт, середно рахуючи — 50—60 моргів (морґ = $\frac{3}{4}$ десятини), а часом і 100, платню (конґруу) — 300 до 400 злр. на середніх парафіях, часом деякі натуралії й доходи з парафії, не зовсім незначні: селяне взагалі люблять церкву й радо дають, коли задоволені з сьвященика.

ходи виступають дуже виразно й укладають ся в цілу добре обреховану систему, хоч може й не всі виконавці розуміють її цілість. При тім страхаючи центральне правительство і римську курію москвофільством і симпатіями до православія уніятеького духовенства, польські верховодники встигли зробити і їх прихильними до своєї системи*). Ми поспробуємо зазначити тут кілька головніших моментів із неї.

Почнемо з дуже голосного свого часу факту — реформи Василян. Вище я згадував, яку роль в руській церкві відігравали Василяне за часів Річи Посполитої: рекрутовані в значній мірі з Поляків, вони були головними прислужниками латинізації й польонізації уніятеької церкви і для того ними обсаджувано всі вищі єрархічні місця; за австріяцьких часів вони втратили своє значіння. 1882 р. переведена їх реформа: управу василянських монастирів передано єзуїтам на неозначений час, і від того часу й досі Василяне зістають ся під управою єзуїтів, не вважаючи на депутації, протести і всякі заходи Русинів. На чолі реформованих Василян поставлено недавно графа Шептицького — Поляка з аристократичної родини (його мати з славної родини Фредрів), дуже молодого ще чоловіка, що кілька років тому за дозволом папи перейшов на руський обряд і постриг ся; се могло тільки зміцнити підозріння Русинів що до ролі, призначеної на ново Василянам: отворити через них дорогу польонізації й латинізації в саму середину руської церкви. Слідом показали ся змагання розширити як найбільше впливи Василян. Минулого року, ще за життя неб. митрополита, в управу Василян передано львівський дівочий інститут, що перед тим був під доглядом білих сьвящеників. Разом з тим в польських газетах почали бити на гвалт, що духовна семінарія львівська має невідповідний дух і напрям, та що її треба віддати в управу Василян. При кінці 1898 р. появилася поголоска, й дуже уперто пропаговалася, що ректором семінарії буде іменованій оден з Василян о. Філяс. Заразом виринула ще дві кандидатури Василян на єпископські катедри — сьогож о. Філяса на львівського вікарія, чи властиво — дійсного управителя львівської митрополії побіч дуже старого й немічного Куїловського, котрого приготували

*) Треба знати, що польське «средостѣніе» існує в відносинах Русинів не тільки до Відня, але й до Риму, бо уніятеькі єпархії залежать від колегії de propaganda fide, а на чолі її стоїть польський кардинал Лсдоховський.

на митрополію, а згаданого ґр. Шептицького на станіславську епархію. Шептицького дійсно вже заіменовано, іменованню вікарія спротивився митр. Куїловський, а як буде з іменуванням о. Філяса ректором, іще не знати.

Ми підійшли тут до иньшої важної справи — політики в добірї кандидатів на катедри. Між львівськими митрополитами й перемиськими єпископами сього століття взагалі не багато можна знайти прихильників Польщі; противно деякі уклалися як визначні руські патріоти, от як перемиський єп. Снігурський, перемиський, потім львівський ґр. Яхимович, або такий рішучий неприхильник Поляків як львівський Литвинович. Тільки від 70-их рр., під впливом перемін в управі краю, починають виходити на галицькі катедри инакші люди — або Поляки або прихильники „угоди“ з польською політикою — як перемиський єпископ Ступницький, львівський Сильвестер Сембратович, станіславський, а тепер львівський Куїловський і його наступник ґр. Шептицький.

Разом з тим велися заходи й безпосередно коло сьвященства. Користаючи з помочи всесильної тоді ліберальної німецької (чи жидівської) партії розширено право нагляду сьвітських властей за діяльністю сьвящеників. Для ослаблення тісних звязків з сьвітською інтелігенцією, для зуження духового обрію духовенства мало послужити кілька розпоряджень: богословам заборонено учащати на виклади иньших виділів без спеціального дозволу*); руський семінар у Відні, де руські богослови могли найближше знайомитися з сучасним культурним і духовим життям, розвязано з поводу того, що звістний славянофіл Раєвський (сьвященик російського посольства у Відні) навязав зносини з богословами, — отже під окликом боротьби з москвофільством, але дійсна ціль вийшла зараз наверх, бо разом з розвязанням руської семінарії в Відні заповіджено розвязання львівської головної духовної семінарії, а заснування епархіяльних семінарій у Львові, Перемишлі і Станіславові.

*) Щоб зрозуміти добре значіння сього, треба знати, що виклади теологічного факультета містять в собі самі лише чисто богословські науки, без тих загальних дисциплін, які містить програма духовних академій в Росії (всесьвітня й державна історія, історія літератури, філософські науки, і т. и.); таким чином богослов, котрому забороняється ходити на чужі виклади, зістається при тій загальній освіті, яку він виніс з гімназії (спеціальних духовних середніх шкіл в Австрії нема, і на богословський факультет вступають до скінчення гімназій): дозвіл слухати науки на філософічному факультеті дасться досить скупо.

Таким чином у Львові мали пробувати тільки богослови львівської єпархії, значить, більша частина священства повинна була відбувати студії у малих провінціальних містах, зовсім далека від усякої стичности з університетом, без можливости, хоч би скупої, слухати сторонні, університетські виклади. Сі єпархіяльні семінарії досі не увійшли в житє, але новий станіславський єпископ Шептицький, як зачуваємо, горячо спочуває сій ідеї. Для львівської-ж семінарії, як я вже згадував, зарисувала ся останніми часами перспектива, що її візьмуть у свої руки Василяне.

Се має певний звязок з иншою многоважною справою — справою безженности (безбрачя) священників, целібата. Важність сеї справи кождому ясна: шлюб звязує священника з суспільністю, держить його завжди в курсі суспільних змагань й інтересів, робить його більш вражливим і чутливим на людське горе й інтереси, забезпечує його моральність; безженність мала й має на меті відорвати священника від суспільности й зробити його виключно слугою церкви чи єрархії; що до руських священників спеціально — се значило-б їх відірвати від національних інтересів і зробити більш прихильними до нових латинізаційно-польонізаційних напрямів. Се робить зрозумілим, чому безженність в останніх часах дуже сильно пропагуєть ся в Галичині з гори і чому вона стрічає таку сильну антипатію в суспільности і в самім священстві. Заходи коло розширення її можна запримітити різні. Безперечно, вона сильно пропагуєть ся в львівській семінарії, й знаходять ся хоч не численні, але й не зовсім незначні групи богословів, що висвящують ся безженними. В Римі існує спеціальна духовна семінарія для Русинів, де їх по укінченню студій святять безженними — се отже спеціальне „сіменище“, уживши тутешнього (тепер уже малоуживаного) слова, безженности. На галицькій синоді 1891 р., скликанім С. Сембратовичом, духовенству була предложена постанова про целібат; але духовенство однодушно спротивило ся їй і відповіло постановою, що боронила шлюб; ся постанова була навіть потім де в чім ослаблена що до стилізації при публікації синодальних постанов. Ся маленька подробиця характерна, бо показує, що не вважаючи на опозицію священства гадка про целібат не пропала. І дійсно клерикальні польські часописи не залишають при нагоді вилазок і нападів на женате священство, а і в вищих сферах на женате священство дивлять ся з коса. Коли в останніх місяцях з руських кругів підносили ся кандидатури єп. Чеховича на митрополита, а ка-

Original from

ноїка Чапельського на вікарія, ті кандидатури збито тим, що се були удовці, а не безженні сьвященники. І в замірі передати львівську семінарію в управу Василянам добачають також гадку про ширення целібату.

В звязку з сими заходами коло духовенства й єрархії треба поставити иньші — про скріплення латинства й польонїзма серед самої пастви. Поруч латинського душохватства, що не перестало, не вважаючи на нове розпорядження курії (в 60-х рр.), що збороняло переходити з обряду на обряд і хрещення дітей на иньший обряд, — розпочали ся заходи для консервовання „латинників“ в руській часті Галичини. Сї латинники, себ-то римо-католики, по більшій часті — такі похватані, в меншій — заїди з польських або иньших католицьких країв, на селах властиво по народности Русини, з дуже малими хіба виїмками; по польськи вони не вміють і від руської людности їх відріжняє тільки обряд. Щоб не дати їм зовсім з'асимілювати ся і польонїзувати їх через латинство, в останніх часах розвинуто широку діяльність коло ставлення *kościółków*, приписних римо-католицьких церков по селах східньої Галичини. Діло в тім що в східній Галичині латинські парафії, при малім проценті латинників, існують зрідка, обіймаючи по кілька або й по кількадесять сел, і у латинників ходити до такого костела з подальших сел нема ані охоти ані спроможности. Щоб здержати їх від ходження до уніятських церков, будуть по селах приписні костели, куди на кілька тижнів раз приїздить сьвященик, а в иньші сьвята мають сходити ся люде й відправляти *godzinki* самі; при тім всякими способами впливають на них, аби не ходили до церкви. Ревним діячом в будові сих костелків був недавній львівський (латинський) вікарій кн. Пузина (тепер еп. краківський); з недавно оголошеного справоздання одного з сучасних діячів на тім полі кс. Громніцького показує ся, що останнього року (1898) було зібрано зі складок коло 10 тис. гульд. і роздано з них запомоги на будову 31 костелка в руській Галичині; до сього треба дорахувати великі суми, що ложать на се польські поміщики, й иньші джерела. Заразом в поміч парафіяльному латинському духовенству посилають ся монаші місні, особливо єзуїтські, на котрі тепер звернено зацікажену увагу в руських кругах, а для зміцнення латинства має засновати ся нове латинське єпископство на Покутю — здаєть ся в Коломиї.

Виховання руської інтелігенції прихильної Польщі й римському католицизму має на меті орден змартвихвстанців (*Z martwychwstania Pańskiego*), заснований польськими патріотами в 30-их роках цього століття з польсько-месіянстичними цілями. У Львові сей орден має конвікт, куди приймає за дурно хлопчиків Русинів для виховання в згаданім напрямі. Під проводом свого давнішого настоятеля Смоліковського і особливо кс. В. Калінки (звісного польського історика) орден сповняв сю свою задачу дуже зручно, але по смерті Калінки якось, здається, підупав.

Коли до цього додати ще вічні нарікання з боку Русинів на польську суспільність і адміністрацію, що вони підкопують повагу руського священника, зневажають руський обряд, не шанують руських свят, взагалі хочуть на кождім кроці дати відчутти низшість „руської“ віри; що священники патріоти підпадають всяким „секатурам“ (переслідуванням) від влади й суспільности, що польські поміщики, маючи право презенту, пильно уважають на „благонадежність“ кандидата з свого погляда і взагалі уживають своїх коляторських впливів в сій напрямі*), то цього вистане, аби зрозуміти теперішнє загрожене становище руської уніятської церкви.

Переглянувши заходи для ослаблення впливу священника, відірвання його від суспільних і політичних інтересів та всяких пресий на нього в напрямі сучасної польської політики — зі сторони, я не можу замовчати і тих внутрішніх течій серед самого

*) В Галичині кандидатури на парафію «дає презенту» або місцевий «колятор» — поміщик, або намісництво (в селах камеральних — «государственных имуществ»), або консисторія (де поміщик не-християнин, — як тепер множить ся число поміщиків Жидів, що скуповують землю від шляхти); переважну більшість парафій презентують поміщики. Коли опорожнюється парафія, священники, що хотять її дістати, формально подають ся до консисторії, неформально — удають ся до колятора; консисторія потім дає йому пропозицію — представляє реєстр кандидатів, котрі могли-б дістати парафію, і з них колятор дає одному презенту. Коли-б до 6-ти місяців не дав, то властиво його право презентування на сей раз вигасає, але в дійсности можливі поміщики часом і по кілька літ не дають презенту, випробовуючи кандидата або чекаючи, аби трапив йому під мислі, а консисторія чекає. Такий колятор зобов'язаний до певної частини витратків на будову або перебудову церкви (конкуренція), а часом зобов'язаний ерекціональною грамотою до певних натуральних датків священнику.

св'ященства, котрі можна помітити останніми часами, а котрі ведуть теж до відокремлення духовенства від суспільности, до утрати теперішньої многоважної ролі в суспільно-політичнім житю, до замкнення його в клерикальну касту. Сі напрями виходять із хибного розуміння становища св'ященника в суспільнім руху й надмірного клерикалізма, що прохоплюється у декотрих, правдоподібно — меншості св'ященства, але у всякім разі являється досить небезпечним симптомом.

Заговоривши про клерикалізм, я мушу пояснити ся; сей термін не належить до ясно і однаково для всіх зрозумілих, і тим можна пояснити, що мині доводило ся чути від св'ященників: *ми мусимо бути клерикалами*. Я розумію (як і иньші) під клерикалізмом, коли не уміють відграничити сферу церковности від иньших сторін людського, суспільного, політичного, культурного життя, та з становища виключної церковности (кажу — церковности, не релігії, бо релігія і церковність зовсім не одно і те саме) пробують орієнтувати ся в сих сферах. Очевидна бо річ, що уложити в рами церковности ціле людське життя неможливо, як неможливо людині молити ся 24 години денно, як не можна цілий світ перетворити на монастир. Удержати в клерикальнім напрямі якусь цілу суспільність, можна або задержавши її на дуже низькім рівні духового розвитку, або призвичаївши до зверхньої покірности, гіпокризії, себ-то ціною сеї покірности здеморалізовати. Можна задержати в своїй управі певну частину суспільности, нпр. найменш освічені маси, але тоді прийде ся за них вести вічну боротьбу з усім поступовійшим, свободнійшим, щирійшим в сій самій суспільности. Не забуваймо при тім, що наш нарід належить до двох церков і налягати на церковні ріжниці, пропагувати церковну ексклюзивність — значило-б причиняти ся до відлому галицької Руси від решти України-Руси, річи згубної для нашого народу (а що церковна ріжниця може привести до такого розлому, маємо страшний приклад на Хорватах і Сербх, двох частинах того самого народу, що через церковну й иньші зв'язані з сею культурні ріжниці стали собі заєклыми ворогами). Очевидна річ, що ані першого, ані другого, ані третього ніякий щирий і правдивий патріот, хоч би він був і св'ященником, не може бажати для свого народу. Супроти того кожний розважний св'ященик-патріот, на нашу гадку, мусить перед своєю совістю поставити ділему: або вістати ся тільки слугою церкви й олтаря й сказати собі: полі-

тика, національний, просвітний й иньший рух — не моя річ, я не мішаю ся до них; або сказати собі: я почуваю перед своїм народом обов'язок робити й на тих полях, бути в своїм селі провідником і політичним і національним, і просвітним, але я буду сьвящеником в церковних справах, в справах же політичних, чи просвітних чи яких иньших — тільки громадянином, як кождий иньший, кермуючи ся інтересами народнього розвою й поступу. В інтересах нашої суспільности, до того на разі й не маючи ким заступити духовенство на ниві народньої роботи, приходить ся бажати, аби як найбільше сьвящеників ішло сею другою дорогою і як найдовше не розривало свого союзу з сьвітською інтелігенцією та не замикало ся в тіснім крузі чисто церковних інтересів. Але вже просто жадати має право суспільність наша від сьвященства, аби у всякім разі з тієї ділеми не виходило, не тільки в інтересах народних, але й релігійних.

По сім поясненню я вертаю ся до розпочатого — до тих напрямів в середині самого духовенства, що розминають ся з вище поставленою дезідератою. Я спиню ся на кількох прикладах з різних сфер, що можуть вистати для ілюстрації.

Почну з політики. Торік були в повітах Тернополі-Збаражі-Скалаті вибори посла до державної ради. Кандидували два Русини — незалежний др. Франко і правительственный др. Гладшівський; др. Франко був кандидатом радикалів, але й руський центральний комітет не поставив против нього свого кандидата, хоч не підпер виразно і кандидатури дра І. Франка; польських серйозних кандидатів не було зовсім. Щож стало ся? Духовенство взяло дуже діяльну участь в виборчій акції і — агітувало за правительственным кандидатом, хоч само належить до опозиції. Чому? — тому, мовляв, що др. І. Франко є атеїст чи ворог церкви; тому сї політичні проводирі народа в його боротьбі з сучасним польсько-шляхетським режимом віддали свої голоси на кандидата поставленого сим самим режимом. Огірчення між народом і поступовішою інтелігенцією було чимале, і — справедливе; що правда, завинив тут і центральний комітет своєю невизначною політикою, і руська преса, що юдила цілий час на дра Франка; в обороні сьвящеників можна сказати, що вони були подразнені вже від давна тактикою радикалів, що часом досить не тактовно задирали ся з духовенством, але очевидна річ, що се не здійсмає відповідальности з тих, що беруть ся проводити народ: вони не-

ренесли церковні інтереси на політичний ґрунт, приложили до політичного діяча клерикальну міру і — опинили ся в конфлікті з політичними інтересами своєї суспільности, свого народу.

Перейдім на иньше поле — культурне. Тут дуже характерні відносини зарисували ся між клерикальними елементами галицького духовенства і нашим журналом; вони о стільки типові (бо з певними змінами, в менш характерних формах могли бути сконстатовані й давнїйше, і пізнїйше, з иньших нагод), що варто трохи коло них спинитись.

Ще йно по перших оголошеннях про Вістник, нїм вийшла перша книжка його, надруковано в Душпастирі, львівськїм духовнїм журналі в ч. 20—1, 1897 (з 15 (27) XI, с. 488) „Отвертий лист до всїх П. Т. Сьвящеників членів Товариства імени Шевченка“ від сьвященства Олеського конференційного кружка, виданий з тої причини, що в складї редакції появило ся імя дра Франка: сьвящеників завізвано, аби постарали ся запобігти уміщенню в Вістнику статей антїрелїгійного змісту, і як би їх інґеренция не мала усьпіху — виступали з Товариства. Редакция Душпастира заявила свою солідарність з сим листом і зажадала „прилюдного заявленя, що у „Вістнику“ не будуть містити ся жадні антїрелїгійні статї“. По виходї першої книжки зараз же (в 1 ч. Душпастира 1898 р., с. 43—48) появила ся статя о. Пл. (Філяса, пізнїйшого кандидата на львівського суфраґана), де сконстатовано, що страхи сьвященства справдили ся: в Вістнику появил ся „Дневник Адама“ Твейна, в котрїм автор доглянув „кпини з Богом об'явленої історії біблійної“, бо тут ся історія „виступає обнаженою зі всякого надприродного характера, а що „з річей Богом об'явлених строїти собі гумореску“ не можна, то автор*) прикладає до Вістника постанову львівського синода про книжки, котрих „не можемо приймати, передплачувати, читати, в домі тримати, яким небудь чином їх спомагати, з ними солідаризувати ся“. Запечатавши тим способом сю справу (по приватному поясненню редактора Душпастира, ся клятва на Вістник, до повноти котрої бракувало хибя наказу спалити коли не редакторів, то

*) Забувши очевидно в тїй хвилї наші коляди, що теж часом „обнажають історію з надприродного характера, або роблять гумореску з подробиць біблійної історії, а проте протягом столїть сьпївають ся в католицьких церквах, не викликаючи ні в кїм почуття образи релїгійного чути.

бодай сам Вістник на ринку рукою публичного кага! — ся клятва мала бути тільки пересторогою для редакції!), автор в кінці статі пообіцяв в правді „зрегабілізувати в народі честь“ (редакторів), як би вони поправили ся, але що редакция, видко, не знайшла в чім каяти ся перед вч. отцем, то справа Вістника була скінчена: в духовних кругах львівських голошено, що Вістник заборонений для духовенства, і агітовано против нього, а клерикальний листок для народа „Посланник“ з нагоди закупна каменниці тов. Шевченка повідав *urbi et orbi* (ч. 24 1898 р. с. 10), що се Товариство „в своїм місячнику (Вістнику) стаєсь розсадником безвір'я і всякої мерзости і погани яке з безвір'я родить ся. В тім органі підкопуєть ся віра неусипно і систематично, плюгавить ся слуг божих в спосіб так гидкий і мерзостний, що вже й сам діавол не міг би нічого лучшого видумати для свого царства тьми“.

Сильно сказано, нема що казати! Читачам нашого Вістника певно цікаво було-б знати, в яких саме статях догляділи галицькі душпастирі ту діявольську роботу? Сю цікавість можемо задоволити до певної міри, вказавши ті статі Вістника, що були досі інкриміновані в духовних сферах. Про Дневник Адама я вже згадав. Потім викликало велике роздраження між сьвященниками і громоносну статтю о. Ломницького в „Галичанні“ оповідання О. Кобилянської „На полях“, властиво маленький епізод, де оповідаєть ся про галабурду счипнену в церкві п'яною жінкою сьвященника. Я думаю, що оповідання нічого не стратило-б від того, як би не мало сього епізода, але раз авторка вложила його сюди, не виджу причини сьвященникам попадати в роз'ярение від нього. Я спитаю, чи заперечать вони категорично можливість подібного драстичного факта в темній, малокультурній Буковині? Я підозріваю зрештою, що й буря підняла ся тому тільки, що авторка не написала виразно, що сей епізод не дотикаєть ся галицьких уніятських сьвящеників. Коли в Зорі друкували ся *Per pedes Apostolorum*, де драстично, навіть карикатурно змальовано було негати́вні сторони в житю задніпрянського духовенства, сьм, скільки пригадую собі, галицькі сьвященики не образились. За те на все, що може дотикати ся галицьких, вони показують надмірну дражливість. Сьвященик-шляхтич у „В чужім гнізді“ Чайківського, богослови в „Аргонавтах“ і тому подібні иньші хоч би як безневинні негати́вні типи чи подробиці з житя сьвященства — зараз

викликають крики, що тут підкопують повагу духовенства і т. п. Тут відзивається зле зрозуміле почуття гідності свого стану; на оправдання можна хіба сказати, що духовенство у нас подражнене тим підкопуванням поваги руського священства, про котре я згадував уже; але такою надмірною дражливістю священство може зражувати й своїх людей. Дбаючи, аби в їх кругах не було слабих і негідних членів, щиро працюючи на народнім полі, духовенство далеко скорше піднесе свою повагу, ніж такими претензіями на нетикальність в літературі.

Нарешті третє — се оповідання „Муха“ в I кн. Вістника за сей рік, за котре о. Ю. Дуткевич ставив інтерпеляцію на загальних зборах Товариства ім. Шевченка, називаючи се оповідане неморальним. Та коли ся делікатно написана історія публичної дівчини в образі мухи могла замість вражіння дотенної гуморески викликати якісь неморальні гадки або замутити чиєсь моральне почуття, то се вже, мабуть, не вина автора.

Отсе-б були й усі досі занотовані прояви диявольської роботи в Вістнику. Але ся робота, видно, не обмежається Вістником, а проявляється і в нашім науковім руху, що звичайно так тїшить щирх синів нашого народу.

В тімже Душпастирі (1898 ч. 3—4) виїхав з нагоди III т. Етнографічного Збірника о. Ю. Д.; згадавши про деякі порнографічні подробиці в поданім тут матеріялі, всч. кореспондент похвалив ся перед читачами, що спалив сю книжку, а иньшим радить не купувати або купивши, умістити в осібній замкненій шафці, з трупащою головою й написею: „смерть“ *), і закликав до Товариства Шевченка, як воно може видавати „таку погань“!

Думаю, що наведені приклади сих нападок і дезідерат на адресу письменства і науки не вимагають довших коментарів. Кожному ясно, що ані література ані наука не можуть приладити ся до сих вимог, не зрікши ся першої умови свого здорового розвою — свободи дослїду й свободи творчости. Ані науки ані штуки не можна знївелювати до рівеня і вимог шкільних читанок, не можна сказати: вибирайте самі моральні теми, промовчуйте все дражливе, не говоріть жартовливо про поважні річи, не зачіпайте сьвя-

*) Чи не тримає пов. автор в подібній шафці й біблії, де (в старім завіті) є теж річи, що не конче падають ся до читання дітям?

щенства, шляхти, війська, правительства, професорів, і т. д. в безконечність, — бо се все дражнить ту чи иньшу впливову чи поважану суспільну верству і т. п. Правда, можна штучно сотворити науку з виключно „благонамѣренними“ темами, журнали з читанковим змістом, але сї штучні утвори можуть тільки вегетувати, а підоймою народного розвою ніколи не можуть бути. Розумієть ся, суспільність мусить бороти ся з ексцесивними, хоробливими проявами в письменстві чи в штуці, але сих прикмет ніхто незасліплений певно не добачить в наведених вище, інкрімінованих фактах.

Що правда, в піднесених голосах я зовсім не думаю бачити гадки всього нашого сьвященства; я тямлю, що анї Душпастир анї Посланник не можуть уважати ся такими загальними органами; я тямлю, що найбільш популярний і впливовий клерикальний орган „Прапор“, скільки знаю, — не виїздив ніколи з подібними гадками. Але й піднесені голоси показують, що клерикальний напрям в тім значінню, як я вище пояснив, дійсно має між духовенством своїх репрезентантів, і то навіть між народовцями-патріотами.

Я мушу признати ся, що навіть саму по собі досить безневинну тенденцію — до організованя духовенства в різні виключно сьвященничі товариства, кружки і т. д., що дав себе сильно знати останніми часами, я теж не вважаю здоровим проявом, о скільки ся тенденція веде до відокремлення духовенства в осібну клерикальну касту. Свою організацію сьвященство і без того вже мало. Потребу до сконсолідовання духовенства бачили в тій боротьбі, що її я вище описував. Але на мій погляд духовенство мусить шукати опори проти сих атак в як найтіснійшій союзї з народом, з народною, патріотичною інтелігенцією; коли народ буде чути, що духовенство не є клерикальним *status in statu*, з своїми особними цілями й інтересами, а кость від кости і плоть від плоти народного організму, одушевлене тимиж змаганнями для народного розвою й добра, — то всякі політики ворогів будуть йому не страшні. Інакше — замикаючись в ексклюзивну клерикальну касту та орієнтуючись у всім виключно клерикальними інтересами, воно мусить зійти на те становище, на яке зійшло нпр. православне духовенство в Росії, католицьке в Італії або Франції — клерикальної касты, що її дуже мало поважають в тих сферах, які репрезентують властиве народне жите, його розвій і поступ, та числять ся з нею не як з позитивною, а негативною силою, ворогом свободного розвою й поступу. Ми не бажалиб сього нашому

св'ященству, цїнячи в нїм поступові, патріотичні, народолюбні елементи, знаючи між ним незвичайно ревних і користних робітників на народній ниві, правдивих приятелів народу й подвижників національної ідеї; ми-б бажали противно, щоб єї елементи зростали, щоб цїлий загаль духовенства йшов у сїм напрямі, зістаючи ся в тїснім, нерозривнім союзі з народом і світською інтелігенцією на ґрунті народнього поступу, та не даючи себе заманити впливами й приманами, що йдуть з різних боків, на шлях клерикальної ексеклюзивности.

Але годї про се. Річ очевидна, що в таких критичних обставинах останні переміни в єрархії галицької церкви мусїли викликати той загальний інтерес, про котрий я вже згадав.

Неб. С. Сембратович був сам по собі дуже інтересним і новим явищем в історії галицької церкви. Його попередник на митрополії — його стрий Йосиф Сембратович, чоловік правого характеру, в політику не мішав ся й новим впливам що до зближення руської церкви до польонїзму й латинства був неприхильний. Дїяльність Наумовича, що закінчила ся переходом селян з Гниличок на православ'є, перехід численних св'ящеників Галичан в Холмщині на православ'є, в зв'язку з скандальними політичними процесами Москвофілів (процес О. Грабар) дали спроможність зневірити до галицької уніятської церкви й єрархії віденські й римські круги, закинути антикатолицькі й антидержавні тенденції руському духовенству. М. Йосифа забрано до Риму й змуслено до резігнації (1882), на його місце іменовано адміністратором митрополії, а потім і митрополитом його свояка Сильвестра. Сильвестер родивсь 1836 р., в Лемківщині, на західній границі Руси, що визначаєть ся зарівно кепською рущиною як і сильним національним почутєм; воно було і в небіжчику безперечно. Освіту свою він закінчив у Римі, пізнійше був професором львівського університету, здобувши тут репутацію доброго богослова. В національних справах він хилив ся більше на сторону народолюбів, ніж москвофілів, 1879 р. видав молитовник в народній (більш-менш) мові, але в пізнійшій боротьбі з фонетикою став по стороні етимологістів, і ми тепер маємо дві урядові правописи — фонетику в світських урядах і етимологічну в духовних. В загальних справах був він сильним клерикалом і в своїм журналі „Сіон“ остро нападав з сього становища на українсько-руську літературу взагалі й Шевченка спеціяльно. В церковно-політичних справах був

прихильником нового напрямку — зближення руської церкви до латинства і союзу з теперішньою польською суспільною єрархією. В рік його вступлення на митрополію переведено реформу Василян; 1891 р. відбувся згаданий синод, котрого головною справою мало бути запровадження целібата; в Соймі виступав він горячим речником польсько-руської угоди, а 1896 р. забрався був до організації клерикально-правительственої партії духовенства, але провінціальне духовенство (як я згадував в I листі) як один муж заявилося против того.

Його інтенції в польських кругах дуже цінено, але закидали йому брак енергії: що не зміг попровести духовенство в напрямі своєї політики; такий був осуд діяльності небіжчика взагалі кажучи в польських органах. Дійсно серед духовенства як і серед суспільности руської взагалі церковна політика С. Сембратовича була дуже непопулярна, і як раз на часи його угової політики припадає розбудження опозиційного духа й національної роботи серед Русинів взагалі й духовенства спеціально. В польських кругах очевидно мали таку гадку, що духовенство можна звести з сеї дороги на угодову розпорядженнями і карами, тому по смерті небіжчика почали шукати кандидата тогож напрямку, що й небіжчик, але „з енергією“. Такого кандидата, очевидно, угледіли в згаданім уже вище ґр. Шептицькім. Але що з причини молодости сього кандидата відразу на митрополію його пропонувати не відважилися, тож виступили з комбінацією — перевести на митрополію старого станіславівського єпископа Юліяна Куїловського, а йому додати за вікарія о. Шептицького, як будущего наступника. Але, як казали, о. Шептицький не згодився бути вікарієм, й йому постановили тим часом дати станіславівську єпархію.

Руська клерикально-правительствена партія бажала бачити на митрополії перемиського єпископа Константина Чеховича, віце-маршалка галицького сойма й президента клубу руських правительствених послів. Сю кандидатуру досить прихильно приймали й опозиційні народовці. Але всі заходи руських правительствеників не привели до нічого: польські партії взяли гору, митрополитом іменовано єп. Куїловського.

Юліян Куїловський родився 1826 р., в родині руського священика; 1848 р. пристав до польського повстання в Галичині; коли воно упало — разом з иншими товаришами пристав до угорського повстання проти Австрії, потім емігрував. В Парижі від-

дав ся теологічним студиям, приставши до місіонарського кружка, що мав на меті боротьбу з православ'єм, і став священником 1857 р. Діставши амністію, вернув ся в Галичину, був перемиським вікарієм (1889) і нарешті — станіславівським єпископом. По вихованню і поглядам своїм — се Поляк, і навіть на публичних виступах говорить по польськи, але в станіславівській єпархії його іменем правили в консисторії москвофіли (в своїм часі циркулював польський дотеп, що в станіславівській єпархії єпископ Поляк, капітула московська, а єпархія радикальна); се й було причиною, що з Русинів іменування Куїловського на митрополію утішили ся тільки москвофіли, надіючи ся, що й у Львові під його рукою візьмуть єпархію в руки їх партизани. В політику єп. Куїловський взагалі не вдавав ся, в сойм засідати не приїздив, а супроти польських верховодників держав ся навіть в опозиції. Похваляючи його прихильність до Поляків, польські органи не крили ся з тим, що дивлять ся на нього тільки як номінального управителя, котрому мали придати дійсного, в особі Шептицького; коли се не повело ся, виставлено в польських кругах кандидатом на вікарія василиянина Філяса, зі сторони руських правительственників вийшла кандидатура крилошанина Чапельського, але проти нього, як і проти єп. Чеховича, виставлено аргумент, що він удовець, був жонатий. Вкінці, як кажуть, митр Куїловський взагалі спротивив ся іменуванню вікарія, не хочаючи бути номінальним митрополитом; кажуть навіть, що він відраджував іменувати о. Філяса ректором семінарії, і взагалі передавати її в управу василиянам. Польським кругам зістаєть ся надіятись, що старий Куїловський не довго засидить місця й небабки опорожнить його для властивого їх вибранця.

І митр. Куїловський і єп. Шептицький тільки іменовані, на свої нові уряди дійсно вступають тільки в маю, по великодню. В якій мірі оба сповнять ті бажання й надії, які на них покладають в польсько-клерикальних кругах, покаже будучність. Очевидно бо, що сі бажання значно розминають ся з інтересами руської церкви, котрої провід обняли номінати. У всякім разі і від прийняття на себе сих дезідератів єпископами до переведення їх між духовенство далека й важка дорога. Духовенство бо дуже добре розуміє, що стратилоб своє важне становище в народнім житті й задало-б йому велику шкоду, як би зійшло на дорогу, що йому витячили сторонники нового напрямку в руській церкві.

Observer

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN